

Леся ТАРАСЮК,

orcid.org/0000-0001-9785-4472

*викладач кафедри музикознавства та вокально-хорового мистецтва
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Умань, Черкаська область, Україна) lesyatarasyuk29@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ЕСТРАДНОГО ВОКАЛІСТА ДО КОНЦЕРТНО-ВИКОНАВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Вокальна естрадна музика займає особливу нішу у музичній культурі України. Сьогодні естрадна музична освіта є популярною та затребуваною серед молоді, тому актуальною проблемою сьогодення є підготовка естрадних вокалістів. Сучасний естрадний вокаліст має професійно володіти своїм голосовим апаратом, кваліфікованою технікою, вмінням використовувати різноманітні стилі світового музичного мистецтва.

Специфіка естрадної пісні, в якій за невеликий період часу потрібно розкрити характер, показати образ, накладає свої обов'язки також і на педагога. Адже кожен концертний номер підпорядковується певній драматургії, в кожному є образно-сценічний та хореографічний компоненти. Звичайно, педагог естрадного вокалу не повинен володіти спеціальною хореографічною та театральною освітою, але елементарні знання про поведінку на сцені, спілкування з глядачами під час виконання, вибір костюма для виступу повинен мати.

Особливість естрадного вокалу полягає у пошуку та формуванні унікального, впізнаваного образу вокаліста, аналогічно до того, як естрадні музиканти шукають «свій» індивідуальний звук. Щоб досягти конкурентоспроможності в наш час потрібно володіти досить широким діапазоном технічних прийомів. І в даному випадку кількість переростає у якість.

Підготовка естрадного вокаліста до концертно-виконавської діяльності – це складний і кропіткий процес, що вимагає від педагога великих зусиль, професіоналізму та системної роботи в усіх напрямках підготовки. І від того, наскільки успішно і професійно буде виконана ця робота, залежить в майбутньому успіх вокаліста-виконавця. У статті розкривається специфіка навчання естрадному вокалу та розглядаються основні напрямки роботи з підготовки вокаліста до концертної діяльності. Основна ідея дослідження полягає у визначенні шляхів підвищення ефективності процесу навчання та інтересу до концертно-виконавської діяльності. Впровадження у практичну діяльність синтезу мистецтва, вивчення проблеми сценічного хвилювання співака, а також сучасних вимог сценічної культури загалом.

Ключові слова: *музичне мистецтво, концертно-виконавська діяльність, естрадний спів, вокаліст, артистизм, сценічне хвилювання.*

Lesya TARASYUK,

orcid.org/0000-0001-9785-4472

*Lecturer at the Department of Musicology and Vocal and Choral Art
Pavlo Tychnya Uman State Pedagogical University
(Uman, Cherkasy region, Ukraine) lesyatarasyuk29@gmail.com*

FORMING THE READINESS OF THE FUTURE POPULAR VOCALIST FOR CONCERT AND PERFORMING ACTIVITIES

Vocal pop music occupies a special niche in the musical culture of Ukraine. Today, pop music education is popular and in demand among young people, so the training of pop vocalists is an urgent problem today. A modern pop vocalist must professionally own his voice apparatus, vocal technique, the ability to use various styles of world music art.

The specificity of a pop song, in which it is necessary to reveal the character and show the image in a short period of time, also imposes its responsibilities on the teacher. After all, each concert number is subject to a certain dramaturgy, in each number there are visual, scenic and choreographic components. Of course, a pop vocal teacher should not have a special choreographic and theatrical education, but he should have basic knowledge of behavior on stage, communication with the audience during performance, and choosing a costume for a performance.

The peculiarity of pop vocals is the search and formation of a unique, recognizable image of the vocalist, similar to how pop musicians are looking for «their» individual sound. In order to achieve competitiveness in our time, you need to have a fairly wide range of technical techniques. And in this case, quantity turns into quality.

Preparing a pop singer for concert performance is a complex and painstaking process that requires great efforts, professionalism and systematic work in all areas of training from the teacher. And the future success of the vocalist-performer depends on how successfully and professionally this work will be performed. The article reveals the specifics of teaching pop vocals and considers the main directions of work on preparing a vocalist for concert activities. The main

idea of the research is to determine ways to increase the effectiveness of the learning process and interest in concert performance. Implementation of the synthesis of art in practical activities, study of the problem of stage excitement of the singer, as well as modern requirements of stage culture in general.

Key words: musical art, concert performance, pop singing, vocalist, artistry, stage excitement.

Постановка проблеми. У статті розглядаються такі умови формування готовності майбутнього естрадного вокаліста до концертно-виконавської діяльності як організація мистецько-творчого середовища; оволодіння вокальною майстерністю, акторською майстерністю, удосконалення музичних здібностей, пізнавальних процесів, керівництво спеціальними принципами та методами, оволодіння навичками саморегуляції, рефлексії; оволодіння звукопідсилювальною апаратурою.

Аналіз досліджень. Не дивлячись на багатовіковий музично-педагогічний досвід, розвитку навичок концертно-виконавської діяльності вокалістів приділяється велика увага. Про важливість публічного втілення художнього образу пишуть багато музикантів, теоретиків, практикуючих педагогів, так як навчання вокалу повинно бути орієнтовано на набуття досвіду виконавської майстерності. У нашій статті опирались на наукові роботи Н. Дрожжиної, М. Мозгового, В. Тормахової, І. Швець, К. Станіславського, О. Єрошенко, Н. Згурської та ін., у яких розглядаються теоретичні та практичні аспекти проблеми виховання естрадного вокаліста, загальні та індивідуальні методи підготовки до концертного виступу.

Мета дослідження. Метою роботи є дослідження особливостей створення сценічного образу в рамках постановки естрадного номера вокаліста, вивчення проблеми сценічного втілення співака, як однієї з важливих складових навчального процесу у класі естрадного співу, а також сучасних вимог сценічної культури загалом.

Виклад основного матеріалу. Удосконалення підготовки вокалістів у вузі відбувається в результаті співпраці педагога та студента, організації діяльності, спрямованої на загальнохудожній розвиток (відвідування концертів, музеїв, театральних постановок з подальшим обговоренням, організація свят, концертної діяльності студентів, наукової студентської роботи). Одна з найважливіших педагогічних вимог пов'язана із створенням умов для безперервного розвитку творчого, художнього, виконавського потенціалу майбутніх естрадних вокалістів, організацією мистецько-творчого середовища, що являє собою комплекс соціальних, культурних, мистецько-творчих компонентів, взаємодія яких сприяє формуванню досліджуваної готовності. Підготовка вокалістів будується на основі синтезу традицій

національної школи співу, виконавських тенденцій світової музичної культури та музичного виконавства. Для співака основним виразним засобом є голос, професійне володіння яким дозволяє з великою повнотою емоційно виражати зміст у досконалій вокальній формі. Вокальні дані, тембр голосу, техніка виконання, театралізація, пластика, сценічний костюм, володіння спеціальною апаратурою та мікрофоном – створює неповторну індивідуальну манеру співу.

Характерною особливістю естрадного співу є свобода вираження мистецьких, духовних, інтелектуально-емоційних, рефлексивних, психологічних, мотиваційних, технологічних аспектів творчого процесу. Робота з студентом над оволодінням ним майстерністю виконання, ставить перед педагогом низку складних, конкретних завдань, успішне вирішення яких у кожному конкретному випадку потребує досвіду, глибокого аналізу та гнучкого підходу до виховання технічних та художньо-творчих здібностей студента. Н. Дрожжина справедливо зауважила: «Берегти вокальну та виконавську індивідуальність – одне із завдань педагога з естрадного вокалу» (Дрожжина, 2007: 121).

Для естрадного співака надзвичайно важливим є засвоєння акторської майстерності, вміння перейматися художньо-образним змістом твору, що виконується, з використанням виконавських, артистичних та творчих можливостей. Семененко І., Іваненко М., Павлюкова Г. в своїй праці зазначили, що: «Під час виконавської діяльності співака відбувається певне подвоєння, коли внаслідок необхідності відобразити певний образ здійснюється творче перевтілення. В даному випадку виконавець повинен передати специфіку героя. Подібна задача вимагає осягнення сутності головних характеристик персонажа, намагання не лише творчо передати її за рахунок вокальної партії, а й також використовуючи всі доступні елементи візуальної комунікації, від погляду, виразу обличчя, жестикуляції, постави, рухів» (Семененко, Іваненко, Павлюкова, 2017: 653).

Музичне виконавство, як спосіб самовираження та самореалізації творчих здібностей музиканта, є особливим синтезом пізнавальних, моторних, мотиваційних, емоційно-вольових психічних процесів. Студент – майбутній естрадний співак має прагнути повноцінного поєднання різних виразних

засобів: співу та акторської майстерності, співу та хореографії (навички пластичності та ритмічності руху, танець з малими амплітудами рухів).

В процесі підготовки естрадного вокаліста до концертних виступів слід враховувати такі психолого-педагогічні особливості його особистості, як музичні здібності, темперамент, емоційно-вольова сфера. Щоб стати естрадним співаком, треба мати певні задатки, до яких входять природна структура та особливості голосового апарату, природні властивості нервової системи – системи управління співочою функцією, що дуже важливо для формування готовності естрадного вокаліста до концертних виступів. Важливо надавати можливість студентам різноманітно проявляти себе у співі, танцях, акторській майстерності тощо. Кожного вокаліста характеризує певний комплекс здібностей. Одні, маючи відмінні музичні здібності, не мають сценічних або вокальних даних, в інших, навпаки, не вистачає музичних здібностей, а треті поєднують у собі все, що треба для співу, і їх можна назвати обдарованими. На думку Єрошенко О. «опанування студентами-акторами мистецтва співу базується на загальному рівневі їх обдарування в музичній та артистичній сферах...» (Єрошенко, 2017: 73). Обдарованість – це своєрідне поєднання вроджених властивостей-задатків, які дозволяють розвинути всі здібності, необхідні конкретного виду діяльності. Музично обдаровані студенти легко запам'ятовують та відтворюють мелодію, ритм, інші засоби музичної виразності.

Одним з найважливіших компонентів у підготовці студента до концертної діяльності є оволодіння мікрофоном. Жоден співак, який не працював зі звукопідсилювальною технікою, не зможе зробити це з першого разу. «Звук, що подається співаком у мікрофон, тепер доводиться розглядати скоріше як сигнал, якимсь джерелом, що збуджує коливання мембрани мікрофон. Кінцевий звук виходить в результаті проходження джерела звуку через електричні ланцюги цілого ряду звукоперетворюючих приладів. У результаті звук голосу співака на виході завжди дещо відрізняється від вихідного сигналу. У результаті технічної обробки звуку голос співака може стати як кращим, так і гіршим. При роботі із мікрофоном виникають додаткові вимоги до дикції, артикуляції, професійне користування мікрофоном передбачає вміння направляти його під потрібним кутом, тримати на достатній відстані від губ, відчувати його як продовження співочого апарату, як засіб подачі чистого посиленого голосу» (Дрожжина, 2008: 82).

Важливою складовою готовності естрадного вокаліста до концертної діяльності має розвинуте почуття ритму, що включає почуття темпу, розміру, співвідношення різних тривалостей; відчуття джазової стилістики, для якої характерні прийоми, які не відображені в нотному тексті, різні види синкопування.

Майбутній фахівець повинен орієнтуватися у всіх особливостях твору, який він виконує, з погляду його звукової структури, художньої цінності, ідейно-морального змісту, тому підготовка естрадного вокаліста нерозривно пов'язана з пізнавальними процесами, такими як увага, мислення, пам'ять, творча уява. Зосередженість уваги на досліджуваному творі та доцільних методах його вивчення є неодмінним атрибутом підготовки музиканта до концертного виступу. Процес виконавської творчості також нерозривно пов'язаний з музичним мисленням, яке завжди співвідноситься з певним стилем. За твердженням Згурської Н. «Функціонування музичного мислення, зокрема виконавця, починається з емоційної реакції та інтонацію. Вона є основою музики, розкриває її художній зміст. Даний процес можливий завдяки діяльності внутрішньої слухової сфери. У результаті формуються уявлення різних видів, які відображають становлення інтерпретації музичного твору. Саме уявлення сприяє вибору виразних засобів, потрібного звучання. Синтез уявлень, образів, асоціативних зв'язків, знань та практичних умінь утворюють повноцінний виконавський образ. Музичне мислення дозволяє довільно оперувати уявленнями, здійснювати слуховий контроль виконання...» (Згурська, 2019: с. 70).

Процес формування готовності майбутнього естрадного вокаліста до концертної діяльності неможливий без зміцнення пам'яті музиканта. Для вокаліста особливого значення набуває музична і вербальна пам'ять, при цьому важливо враховувати, що музична пам'ять, це, перш за все, образна слухова, водночас у ній важливу роль відіграють інші компоненти: руховий, у всіх його проявах, емоційний, зоровий, словесно-логічний. Вербальна пам'ять передбачає аналітико-синтетичну діяльність музиканта, спрямовану на раціональне усвідомлення всіх особливостей матеріалу, що запам'ятовується, його порівняльний аналіз. Комплексна взаємодія різних видів пам'яті сприяє ефективнішому запам'ятовуванню вокальних творів.

Музична пам'ять тісно пов'язана з музично-слуховими уявленнями та з діяльністю уяви. «Розвивай уяву, вигадуй цікаві завдання. Через них

оживе чи розкриється саме почуття...» – пише Станіславський К. (Станіславський, 1948: 332).

Робота над формуванням творчої уяви включає в себе загальне враження, уявлення від твору, первинну семантику, творчу інтерпретацію та аналіз авторського задуму музичного твору, визначення драматургії твору; використання різноманітних вокально-виконавських засобів, необхідних для розкриття музичного образу.

Для успіху вокаліста у концертному виступі велике значення мають такі риси особистості, як сумлінність, працьовитість, акуратність, ініціативність, скромність та висока вимогливість до себе. Особливе значення має наявність вольових рис, таких як вміння діяти в напрямку поставленої мети, долати всі труднощі та перешкоди, що стоять на шляху, іншими словами, важливі цілеспрямованість та наполегливість, витримка та самовладання, сміливість та рішучість, самостійність та дисциплінованість.

Для музиканта-професіонала найважливішою якістю особистості є самостійність, тобто здатність діяти за власними уявленнями та переконаннями, без підтримки педагога. Важливо розвивати у студента навички самоконтролю, рефлексії, критичного ставлення до виконання. Першою умовою для створення передтворчого стану, як зазначав Станіславський К. у книзі «Робота актора над собою» є виконання відомого девізу: «Люби мистецтво в собі, а не себе в мистецтві» (Станіславський, 1948: 293).

Завжди треба враховувати, що у передконцертному стані у вокаліста можуть змінюватись окремі риси поведінки, характер реагування: розвивається некритичне сприйняття якості свого співу, недооцінюються зауваження педагога. Цей психологічний самозахист відбиває прагнення зберегти вокальну ситуацію без змін; збільшуються «збої» деяких навичок, особливо нещодавно набутих і тому нестійких, що посилює естрадне хвилювання; з'являється негативна оцінка власних досягнень та можливостей; знижується концентрація уваги під час занять, зменшується працездатність; свідомість надмірно зосереджується на майбутніх подіях, насамперед, на тих чи інших наслідках виступу, які прогнозуються здебільшого, як не зовсім вдалі. Виникає надмірно високий рівень тривожності.

Питання про естрадне хвилювання, самопочуття та поведінку співака під час концертного виступу як завершального етапу у підготовці артиста до виступу дуже важливе. Тут головна не тільки якість підготовки репертуару, відпрацювання виконавських моментів, художнього образу,

його сценічного втілення, але й володіння навичками саморегуляції у концертній діяльності, врахування індивідуальних особливостей психіки. На сцені співак повинен перебувати у стані особливого емоційного підйому, відчувати яскравість почуттів, щоб слухач міг відчути аналогічні почуття. Сутність музики, її основний зміст та мета полягають у втіленні емоційного світу людини, багатства та різноманітності його почуттів. У процесі підготовки до концертної діяльності, майбутній естрадний вокаліст повинен чітко усвідомлювати особливості твору, що виконується, художнього образу, що дозволить контролювати і коригувати своє виконання на естраді. В одних виконавців переважає розум, в інших – почуття, у третіх – воля. Від них і виходить свій особливий відтінок (Станіславський, 1948: 331).

Багато музикантів-виконавців звертають увагу на режим у день виступу. Тут важливо відпочити, відволіктися, не перевтомитись на репетиції, добре продумати всі нюанси виступу. Перед концертом необхідно налаштуватися на успіх, бути не тільки впевненим у своїх виконавських можливостях, а й прагнути принести радість слухачам і отримати задоволення, почуття самозадоволення від виступу.

Для впевненості у собі можна використовувати різні аутогенні та психологічні тренінги.

Є й інший шлях створення найкращого самопочуття на сцені. Велика, глибока робота над сюжетом дасть той «запас» емоцій, який під час виступу не лише допоможе у виконанні твору, а й дозволить відволіктися від впливу зали. Якщо артист, використовуючи матеріал попередньої роботи, зуміє на концерті «увійти в образ», то його нервова система інакше реагуватиме на сцену, на затишок, наповнений слухачами, яскраве світло. У цьому випадку ситуація не заважатиме виконанню, не викличе гальмування вироблених навичок, а навпаки – сприятиме творчому натхненню. Для цього співак має до кінця засвоїти художній образ, відчути та зуміти зосередити на ньому свою увагу. Станіславський К. вчив концентрувати свою увагу, звужувати коло уваги. Таке «звуження кола уваги» на образах твору дозволяє вимкнути з активної уваги зал для глядачів. Закріпивши правильні уявлення про образ, співак передасть потрібні інтонації, виконання отримає відповідне емоційне забарвлення завдяки попередній роботі. Слухач, мимоволі заглиблюючись у зміст твору, який виконується, буде разом зі співаком захоплений його переживаннями.

Після концерту, заліку, іспиту або після завершення роботи над твором необхідно провести

аналіз творчого процесу та його результатів, для його осмислення та закріплення набутого досвіду. У творчій бесіді виявляються позитивні та негативні сторони у роботі. Відеозаписи виступів дозволяють почути та побачити кожен момент виступу. Зафіксувавши увагу виконавця на якомусь окремому епізоді виступу, ми можемо наголосити на позитивних моментах виступу, конкретно говорити про виправлення якихось недоліків, тобто робота викладача стає наочнішою. Виконавець сам бачить себе зі сторони і може підкоригувати щось у своєму виконанні.

Висновки. Таким чином, у процесі формування готовності майбутніх естрадних вокалістів до концертної-виконавської діяльності особливого значення набувають наступні моменти: психологічна установка на успішне виконання; наявність комплексу загальних та музичних здібностей; контроль таких психічних процесів, як увага, сприйняття, пам'ять, мислення, творча уява; індивідуальні властивості характеру та темпераменту; наявність мистецько-творчого сценічного досвіду.

У процесі формування готовності майбутнього естрадного вокаліста до концертної діяльності, на наш погляд, слід керуватися такими принципами навчання як інтеграції форм творчої діяльності, єдності мистецького та технічного розвитку, індивідуального підходу, поступовості та послідовності, креативності.

Отже, формування готовності майбутнього естрадного вокаліста до концертно-виконавської діяльності включає: забезпечення безперервного розвитку творчого, художнього, виконавського потенціалу та організація художньо-творчого середовища; оволодіння вокальною майстерністю, індивідуальною манерою співу (оригінально-індивідуальною інтерпретацією творів, які виконуються); освоєння акторської майстерності (здатності повного входження в образ, театралізованого виконання), навичок сценічного руху (естрадної хореографії, пластичності та ритмічності рухів); вдосконалення музичних здібностей (музичного слуху, почуття ритму), пізнавальних процесів (творчої уваги, уяви, музичного мислення, пам'яті), аналітичних здібностей; керівництво спеціальними принципами та методами навчання; створення позитивної психологічної установки та оволодіння навичками саморегуляції, рефлексії; освоєння звукопідсилювальної апаратури.

Узагальнюючи вищевикладене, слід зазначити, що при формуванні готовності естрадного вокаліста до концертних виступів важливу роль відіграють психолого-педагогічні особливості естрадного вокаліста: здібності та обдарованість, талант; темперамент; характер; емоційна сфера; вольові якості; сценічна майстерність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дрожжина Н. В. Вокальне виконавство в системі музичного мистецтва естради : дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Харків, 2008. 220 с.
2. Дрожжина Н. В. Розвиток виконавських здібностей вокалістів у контексті музичного мистецтва естради. *Проблеми педагогіки мистецтва. Серія: Музична педагогіка і мистецтвознавство* : [зб. ст.]. Ялта : РВВ КГУ, 2007. Вип. 1. С. 118–129.
3. Єрошенко О. В. Концертний виступ як вид вокальної підготовки студента-актора. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку* : матеріали міжнар. наук. конф. (23–24 листоп. 2017 р.) / М-во культури України, Харківська держ. акад. культури, Нац. акад. мистецтв України, Ін-т культурології. Харків, 2017. С. 63–73.
4. Згурська Н. Особливості формування музичного мислення майбутніх учителів у класі фортепіано. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти*. Київ, 2019. Т. 26. С. 69–74.
5. Мозговий М. П. Становлення і тенденції розвитку української естрадної пісні : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.01. Київ, 2007. 19 с.
6. Семененко І. В., Іваненко М. В., Павлюкова Г. В. Концертний виступ в контексті виконавської діяльності вокаліста. *Молодий вчений*. 2017. №11 (51). С. 652–655.
7. Станиславский К. С. Работа актера над собой. Ч. II : Работа над собой в творческом процессе воплощения. *Дневник ученика*. Москва ; Ленинград : Искусство, 1948. 347 с.
8. Тормахова В. М. Українська естрадна музика і фольклор: взаємопроникнення і синтез : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.03. Київ, 2007. 17 с.
9. Швец І. Б. Педагогічні основи виховання співочих навичок на заняттях з естрадного співу у студентів музично-педагогічного факультету. *Наукові записки. Серія: Педагогіка і психологія*. Вінниця : ВДПУ, 2005. Вип. 15. С. 158–159.

REFERENCES

1. Drozhzhyna N. V. (2008). *Vokalne vykonavstvo v systemi muzychnoho mystetstva estrady [Vocal performance in the system of pop music art]*. (Candidate's thesis). Kharkiv [in Ukrainian].
2. Drozhzhyna N. V. (2007). *Rozvytok vykonavskykh zdibnopei vokalistiv u konteksti muzychnoho mystetstva estrady [Development of performance abilities of vocalists in the context of pop music]*. *Problemy pedahohiky mystetstva. Seriiia: Muzychna pedahohika i mystetstvovnavstvo*. (Vol. 1), (pp. 118–129). Yalta: RVV KHU [in Ukrainian].

3. Yeroshenko O. V. (2017). Kontsertnyi vystup yak vyd vokalnoi pidhotovky studenta-aktora [*A concert performance as a form of vocal training for a student-actor*]. *Kulturolohiia ta sotsialni komunikatsii: innovatsiini stratehii rozvytku, materialy mizhnar. nauk. konf.* [Culturology and social communications: innovative development strategies, Proceedings of the 3rd International Conference], (pp. 63–73). Kharkiv [in Ukrainian].
4. Zghurska N. (2019). Osoblyvosti formuvannia muzychnoho myslennia maibutnikh uchyteliv u klasi fortepiano [*Peculiarities of the formation of musical thinking of future teachers in the piano class*]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 14: Teoriia i metodyka mystetskoï osvity.* (Vol. 26), (pp. 69–74). Kyiv [in Ukrainian].
5. Mozghovyi M. P. (2007). Stanovlennia i tendentsii rozvytku ukrainskoï estradnoi pisni [*Formation and development trends of Ukrainian pop song*] (Extended abstract of candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
6. Semenenko I. V., Ivanenko M. V. & Pavliukova H. V. (2007). Kontsertnyi vystup v konteksti vykonavskoi diialnosti vokalista [*A concert performance in the context of a vocalist's performance*]. *Molodyi vchenyi*, 11 (51), 652–655. [in Ukrainian].
7. Stanyslavskyi K. S. (1948). Rabota aktera nad soboi. Ch. II : Rabota nad soboi v tvorcheskom protsesse voploshchenyia. Dnevnyk uchenyka [*The actor's work on himself. Ch. I: Work on oneself in the creative process of embodiment. Diary of a student*]. Moskva;Lenynhrad: Yskusstvo (in Russian).
8. Tormakhova V. M. (2007). Ukrainska estradna muzyka i folklor: vzaiemopronyknennia i syntez [*Ukrainian pop music and folklore: interpenetration and synthesis*] (Extended abstract of candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
9. Shvets I. B. (2005). Pedahohichni osnovy vykhovannia spivochykh navychok na zaniattiakh z estradnoho spivu u studentiv muzychno-pedahohichnoho fakultetu [*Pedagogical foundations of education of singing skills in pop singing classes for students of the music and pedagogical faculty.*]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohika i psyholohiia.* (Vol. 15), (pp. 158–159). Vinnytsia: VDPU [in Ukrainian].